

Republicanism Approach to Environmental Citizenship

A Critique on the Book

Green Citizenship: Democracy and Green Justice

Mohammad Ali Tavana*

Mahmoud Alipour**

Abstract

The main purpose of this article is to review the book "*Citizenship, Democracy and Green Justice*" written by David E. Lowry and others. The book contains articles about environmental problems, human health and the environment, household consumption basket and environmental pollution, and green justice. The main idea of the collection of articles in the book is that sustainable development is not possible without citizenship, democracy, and green justice. The assumption of these articles is that green citizenship can be established based on ethical recommendations and changing laws and regulations. It seems that the humanistic and legalistic approach leads to a thin green citizenship. On the other hand, this article shows that the approach of civil society (republicanism) has more potential for building green citizenship. According to this approach, moral commitment and responsible action towards the environment requires, above all, belonging to a new society (inclusive natural civil society) in which the relations of citizens are not based on social contracts but on civil friendship. In practice there are serious obstacles to the formation of environmental citizenship: including competition for economic development and growth; Hardening of national identity; and Reducing human action to utilitarian action, especially against nature.

Keywords: Green Citizenship, Environmentalism, Natural Civil Society, Republicanism, Civic Friendship, Civic Ethics.

* Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran (Corresponding Author), ma.tavana@shirazu.ac.ir

** Ph.D. in Political Science, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran, Alipourma@yahoo.com

Date received: 19/02/2024, Date of acceptance: 28/04/2024

Extended Abstract

Citizenship is a normative ideal that represents people's relationships with each other and with political institutions in a specific territory. Membership, rights, duties, and responsible participation are the basic elements of citizenship. Of course, the two main citizenship traditions, i.e. Republicanism and Liberalism, each emphasize a part of these pillars. That is, civil socialist citizenship emphasizes the civil and political duties of citizens towards the civil society and liberal citizenship emphasizes the rights of individuals towards the government. This same liberal tradition has dominated the public mind to a large extent, and dictionaries and specialized cultures usually talk about citizenship rights, and in a sense, citizenship is reduced to one of its pillars. The research shows that citizenship is more than anything a type of belonging or it is simply an expression of identity. Besides, without facilitating the participation processes of all individuals and groups in civil society; without strengthening the accountability process of political institutions and changing organizational policies, in order to design and improve the ability of individuals and groups, citizenship will be depleted from within. The most important problem of citizenship that has remained since ancient Greece is the issue of inclusion. That is, those who are considered citizens and get equal status with others. If women were not considered slaves in ancient Greece, today the discussion is about expanding the scope of citizenship to other beings, including animals and nature. On this basis, new types of citizenship are discussed, including green (environmental) citizenship. Attention to the idea of green citizenship has increased especially since the 1990s. The central idea of green citizenship is to preserve the natural environment (as a shared biosphere) by increasing commitments in the face of common issues. At the same time, some link green citizenship with the issue of sustainable development and believe that sustainable development can be achieved only through the participation of all citizens of the society provided that the environment is maintained as a common platform for life. On this basis, green citizenship emphasizes lifestyle change. One of the most important theorists of green citizenship based on sustainable development is Andrew Dobson, who deals with the challenges of environmental citizenship in the book *"Citizenship and Environment"*. He believes that by including environmental rights in the constitution, a common environmental identity can be created. Therefore, although green citizenship is tied to the realm of the government, the direct participation of citizens should be extended not only to the inclusive public sphere (beyond the borders of the government) but also to the private sphere. On this basis, environmental citizenship requires the participation of all people in the era of globalization. The same

attitude towards citizenship is followed in the book *Green Citizenship* (Green Democracy, Green Justice) from different angles and of course implicitly. This book consists of two chapters, in the first chapter, the authors examine the relationship between man and the environment, sustainable development, green citizenship, green democracy, justice, democracy, and health, and their common idea is the issue of responsibility and commitment of citizenship towards the environment. In the second chapter, the discussion of renewable energy in different countries has been examined as concrete examples to clarify their procedures for dealing with environmental phenomena. According to the chapters of the book, this question can be raised as the main and critical question, what is the theoretical basis for achieving development, justice, and environmental citizenship in this book, and basically what should be the optimal approach to realize the idea of environmental citizenship? Apart from the discussion about how to look at citizenship and the environment, a fundamental objection can be made to this book, and that is the lack of attention to theoretical foundations, as well as the lack of determining the ratio of citizenship, democracy, and justice. The two parts of the book also add to its confusion; The first chapter focuses on green citizenship (environment), although without a specific framework, and the second chapter deals more with the technical and general aspects. In fact, this book is the result of collecting and translating scattered articles about green citizenship and the environment with a focus on sustainable development, which were written in different years and with different approaches. Based on this, it is not possible to establish an exact ratio between them. In addition to examining the form and content of the book, the following article tries to focus on the discussion of green citizenship as the center of gravity of this book. Based on this, the remarkable approach to the issue of green citizenship is evaluated and criticized in these articles, and an attempt is made to propose a new approach to green citizenship, and on the same basis, to determine the coordinates of green citizenship to some extent.

Bibliography

- Amin, Ash, Angus Cameron, and Ray Hudson (2002), *Placing the Social Economy*, London: Routledge.
- Benhabib, Seyla (2002), *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Bosniak, Linda (2008), *The Citizen and the Alien: Dilemmas of Contemporary Membership*, Princeton: Princeton University Press.
- Curry, Patrick (2000), "Redefining community: towards an ecological, republicanism", *Biodiversity and Conservation*, vol. 9, 1059-1071.

- Christoff, Peter (1996), “Ecological Citizens and Ecologically Guided Democracy”, in: *Democracy And Green Political Thought Sustainability, rights and citizenship*, Brian Doherty and Marius de Geus (ed.), London and New York: Routledge.
- Dobson, Andrew (2000), *Green Political Thought*, Third Edition, London.
- Dobson, Andrew (2003), *Citizenship and the Environment*, Oxford: Oxford.
- Fahlquist, Jessica Nihle’n (2008), *Moral Responsibility for Environmental Problems—Individual or Institutional?*, published with open access at Springerlink.com.
- Faulks, Keith (2011), *Citizenship*, translated by Mohammad Taghi Delfrooz, Tehran: Kavir.
- Gaventa, John (2002), “Introduction: ExploringCitizenship, Participation and Accountability”, *IDS Bulletin*, vol. 33, no 2.
- Heater, Derek (1999), *What is Citizenship?*, Cambridge: Polity Press.
- Halstead, Mark and Mark Pike (2006), *Citizenship and Moral Education Values in Action*, Routledge.
- Kymlicka, W. (1990), *Contemporary Political Philosophy*, Oxford: Clarendon Press.
- Kymlicka, Will (1995), *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford: Oxford University Press.
- Lister, Ruth (1997), *Citizenship: Feminist Perspectives*, Houndmills, Basingstoke: Macmillan Press.
- Mills, Mike (1996), “Green Democracy: The Search For an Ethical Solution”, in: *Democracy And Green Political Thought Sustainability, rights and citizenship*, Brian Doherty and Marius de Geus (ed.), London and New York: Routledge.
- Miller, David (2000), *Citizenship and National Identity*, Cambridge: Polity Press.
- Schlosberg, David (2007), *Defining Environmental Justice: Theories, Movements, and Nature*, Oxford: Oxford University Press.
- Smith, Graham (2005), “Green citizenship and the social economy”, *Environmental Politics*, vol. 14, no. 2, 273-289.
- Wagner, Rikke (2010), *Rethinking the concept of citizenship – the challenge of migration*, Paper prepared for Political Studies Association’s Annual Postgraduate Conference 6-7, University of Oxford.

رویکرد جامعه‌گرایانه به شهروندی محیط‌زیست‌گرا:

نقدی بر کتاب شهروندی سبز: دموکراسی و عدالت سبز

محمدعلی توانا*

محمود علیپور**

چکیده

هدف اصلی نوشتار حاضر نقد و بررسی کتاب شهروندی: دموکراسی و عدالت سبز، نوشته دیوید ای لوری و دیگران، است. کتاب شامل مقالاتی دربارهٔ معضلات محیط زیست، سلامت بشر و محیط زیست، سبد مصرف خانوار و آلودگی محیط زیست، و عدالت سبز است. ایدهٔ اصلی مجموعه مقالات کتاب این است: توسعهٔ پایدار بدون شهروندی، دموکراسی، و عدالت سبز ممکن نیست. مفروض این مقالات این است که با تغییر حقوق و قوانین و با توصیه‌های اخلاقی می‌توان شهروندی سبز تأسیس کرد. به نظر می‌رسد رویکرد انسان‌مدار و حقوق‌محور در بهترین حالت به یک شهروندی سبز نحیف منجر می‌شود. در مقابل، این مقاله نشان می‌دهد رویکرد جامعه‌گرایی مدنی برای ساخت شهروندی سبز قابلیت بیش‌تری دارد. براساس این رویکرد، تعهد اخلاقی و کنش‌گری مسئولانه در قبال محیط زیست بیش از هرچیز مستلزم تعلق به یک جامعهٔ جدید (جامعهٔ مدنی طبیعی شمول‌گرا) است که در آن روابط شهروندان نه مبتنی بر قرارداد اجتماعی، بلکه مبتنی بر دوستی مدنی است. اما در عمل موانع جدی بر سر راه شکل‌گیری شهروندی سبز وجود دارد: از جمله رقابت بر سر توسعه و رشد اقتصادی، متصلب‌شدن هویت ملی، و تبدیل کنش منفعت‌طلبانه و خودخواهانه به قالب رفتاری انسان.

کلیدواژه‌ها: شهروندی سبز، محیط‌زیست‌گرایی، جامعهٔ مدنی — طبیعی، جامعه‌گرایی مدنی، دوستی مدنی، اخلاق مدنی.

* دانشیار بخش علوم سیاسی، دانشکدهٔ حقوق و علوم سیاسی دانشگاه شیراز، ایران (نویسندهٔ مسئول)،
ma.tavana@shirazu.ac.ir/Tavana.mohammad@yahoo.com

** دکتری علوم سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس،
Alipourma@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۳۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۰۹

۱. مقدمه

شهروندی یک ایدئال هنجاری است که معرف روابط افراد با یک‌دیگر و با نهادهای سیاسی در یک قلمرو مشخص است (Wagner 2010: 1). عضویت، حقوق، وظایف، و مشارکت مسئولانه ارکان اساسی شهروندی محسوب می‌شوند (Miller 2000; Kymlicka 1995; Lister 1997). البته دو سنت شهروندی اصلی یعنی «جامعه‌گرایی مدنی» (republicanism) و «لیبرال» هرکدام بر بخشی از این ارکان تأکید دارند. یعنی شهروندی جامعه‌گرایی مدنی بر وظایف مدنی و سیاسی شهروندان در قبال جامعه مدنی و شهروندی لیبرال بر حقوق افراد در قبال دولت تأکید دارد (Benhabib 2004; Heater 1999: 6-7). همین سنت لیبرال تا حدود زیادی بر اذهان عمومی حاکم شده است و معمولاً در فرهنگ لغت‌ها و فرهنگ‌های تخصصی از «حقوق» شهروندی سخن گفته می‌شود و به یک معنا شهروندی را به یکی از ارکان آن تقلیل می‌دهند. درحالی‌که تحقیقات نشان می‌دهد شهروندی بیش از هر چیز گونه‌ای تعلق یا به‌بیان ساده هویت است (فالکس ۱۳۸۱: ۲۴). ضمن این‌که بدون تسهیل فرایندهای مشارکت همه افراد و گروه‌ها در جامعه مدنی، بدون تقویت فرایند پاسخ‌گویی نهادهای سیاسی و تغییر سیاست‌های سازمانی، در جهت طراحی و ارتقای توانایی افراد و گروه‌ها شهروندی از درون تهی می‌شود (Gaventa 2002: 1). اما مهم‌ترین معضل شهروندی، که از زمان یونان باستان باقی مانده است، مسئله «شمولیت» است. یعنی چه کسانی شهروند محسوب می‌شوند و موقعیت برابر با دیگران می‌یابند؟ اگر در یونان باستان، زنان بردگان شهروند محسوب نمی‌شدند، امروز بحث از گسترش دامنه شهروندی به سایر موجودات (از جمله حیوانات و طبیعت) است. بر همین مبنا، بحث از انواع جدیدی از شهروندی از جمله شهروندی سبز (محیط‌زیستی) طرح می‌شود.

توجه به ایده شهروندی سبز به‌ویژه از دهه ۱۹۹۰ افزایش یافته است. ایده محوری شهروندی سبز شهروندی حفظ محیط طبیعی (به‌مثابه قلمرو زیست مشترک) از طریق افزایش تعهدات بیش‌تر در مواجهه با مسائل مشترک است. در عین حال، برخی شهروندی سبز را با موضوع توسعه پایدار پیوند می‌زنند و معتقدند تنها از طریق مشارکت همگانی شهروندان جوامع می‌توانند به توسعه پایداری دست یافت، مشروط بر این‌که در آن محیط زیست به‌عنوان بستر مشترک حیات حفظ شود (Smith 2005). بر این مبنا، شهروندی سبز بر تغییر سبک زندگی تأکید دارد.

یکی از مهم‌ترین نظریه‌پردازان شهروندی سبز با محوریت توسعه پایدار اندرو دابسون است که در کتاب شهروندی و محیط زیست به چالش‌های شهروندی زیست‌محیطی می‌پردازد

رویکرد جامعه‌گرایانه به شهروندی ... (محمدعلی توانا و محمود علیپور) ۱۴۷

(Dobson 2003: 2-12). وی اعتقاد دارد که با گنجاندن حقوق زیست‌محیطی در قانون اساسی، می‌توان هویت زیست‌محیطی مشترک ایجاد کرد. بنابراین، اگرچه شهروندی سبز با قلمرو دولت گره خورده است، باید مشارکت مستقیم شهروندان را نه تنها به حوزه عمومی فراگیر (فراسوی مرزهای دولت)، بلکه به حوزه خصوصی نیز تسری داد (Dobson 2000). بر همین اساس، شهروندی زیست‌محیطی در عصر جهانی شدن مستلزم مشارکت همگانی مردمان است. همین نگرش به شهروندی در کتاب *شهروندی سبز: دموکراسی و عدالت سبز* از زوایای متفاوت و البته به صورت تلویحی دنبال شده است.

این کتاب از دو فصل شکل گرفته که مؤلفان در فصل اول رابطه انسان و محیط زیست، توسعه پایدار، شهروندی سبز، دموکراسی سبز، عدالت، دموکراسی، و سلامت را بررسی کرده‌اند و ایده مشترک آنان مسئله مسئولیت‌پذیری و تعهد شهروندی در قبال محیط زیست است و در فصل دوم بحث انرژی تجدیدپذیر در کشورهای مختلف به عنوان نمونه‌های عینی بررسی شده است تا رویه آن‌ها در برخورد با پدیده‌های زیست‌محیطی روشن شود.

باتوجه به فصول کتاب می‌توان این پرسش را به عنوان سؤال اصلی و انتقادی مطرح کرد که مباحث نظری برای دستیابی به توسعه و عدالت و شهروندی زیست‌محیطی چه جایگاهی در این کتاب داشته‌اند و اساساً رویکرد نظری مطلوب برای تحقق ایده شهروندی زیست‌محیطی چه می‌تواند باشد؟

جدای از بحث درباب نحوه نگرش به شهروندی و محیط زیست می‌توان ایراد اساسی بر این کتاب وارد کرد و آن هم فقدان توجه به مبانی نظری و هم‌چنین عدم تعیین نسبت شهروندی، دموکراسی، و عدالت است. دوپارگی کتاب نیز برآشفتگی آن می‌افزاید؛ فصل اول بر شهروندی سبز (محیط‌زیستی) البته بدون چهارچوبی مشخص متمرکز است و فصل دوم بیش‌تر به جنبه فنی و عمومی می‌پردازد. درواقع، این کتاب حاصل گردآوری و ترجمه مقاله‌هایی پراکنده درباره شهروندی سبز و محیط‌زیست‌گرایی با محوریت توسعه پایدار است که در سال‌های متفاوت و با رویکردهایی به‌نگارش درآمده‌اند. بر این اساس، نمی‌توان نسبتی دقیق میان آن‌ها برقرار کرد. مقاله پیش‌رو می‌کوشد علاوه بر بررسی شکلی و محتوایی کتاب بر بحث شهروندی سبز به عنوان مرکز ثقل این کتاب متمرکز شود. بر این اساس، رویکرد کلان مقالات به مسئله شهروندی سبز ارزیابی و نقد شده است و تلاش می‌شود رویکردی جدید برای شهروندی سبز پیش‌نهاد شود و بر همان مبنا مختصات شهروندی سبز مشخص شود.

۲. ساختار و محتوای کتاب (نقد درون‌ساختاری و میزان انسجام درونی اثر)

نقد درونی اثر را بر مبنای میزان سازگاری مطالب، انسجام، و نظم درونی آن می‌توان موردسنجش قرار داد. بر این اساس، می‌توان ارتباط منطقی فصول متفاوت را بررسی کرد. کتاب *شهروندی سبز: دموکراسی و عدالت سبز* مجموعه‌ای از مقالات است که توسط نویسندگان مختلف محیط زیست هم‌چون دیوید ای لوری و دیوید کمپ و دیگران نوشته شده و توسط محمود روغنی گردآوری و به فارسی ترجمه شده است و در سال ۱۳۸۶ روانه بازار شد. این مجموعه مقالات در دو فصل تنظیم شده است که فصل اول تحت عنوان «در باب معضلات محیط زیست» شامل هشت مقاله و فصل دوم تحت عنوان «انرژی تجدیدپذیر» شامل سه مقاله است.

موضوع مقاله اول از فصل اول تحت عنوان «انسان و خدمات محیط زیست» (۲۰۰۳) اثر دیلی گرچن است. این مقاله شیوه مواجهه انسان با محیط زیست و دگرگونی‌های انسان در طبیعت را بررسی می‌کند. نویسنده شیوه‌های نوین فناوری را راه حل حفظ زندگی زمین می‌داند (گرچن ۱۳۸۶: ۱۴-۱۵). از منظر این مقاله، حل مسائل زمین به نحوه مواجهه انسان با محیط زیست بستگی دارد و صرف به کارگیری ابزارهای نوین نمی‌تواند در خدمت توسعه پایدار باشد. چنین رویکردی راه را برای گذار به شهروندی سبز باز می‌کند، زیرا فراسوی تکیه به تکنیک بر شکل‌گیری یک ایدئولوژی جدید تأکید دارد.

مقاله دوم از این فصل تحت عنوان «محیط زیست و جنبش سبز در سده گذشته» (۲۰۰۴) اثر دیوید کمپ است. وی تخریب محیط زیست را از پی‌آمدهای تاریخی استعمار می‌داند که سه موج اصلی زیست‌محیطی را ایجاد کرده است. کمپ تأکید دارد نخستین موج محیط‌زیست‌گرایی از ۱۹۶۸ شروع و در ۱۹۷۶ به پایان رسیده است. مهم‌ترین موضوعات این موج آلودگی آب و هوا، پایین آمدن کیفیت زندگی، رشد جمعیت، تحلیل رفتن منابع، بحران انرژی، و نیروی هسته‌ای بوده است (کمپ ۱۳۸۶: ۲۱). موج دوم از ۱۹۸۶ آغاز و تا ۱۹۹۴ تداوم می‌یابد و با ابعاد جهانی تخریب محیط زیست متمایز می‌شود. در مقابله با این موج فعالیت‌های محیط‌زیست‌گرایان رادیکال می‌شود و رویکرد چندوجهی با توسعه توسط اقتصاددانان و سیاست‌مداران طرح می‌شود. در این موج، گرم شدن زمین، تخریب لایه ازن، و باران‌های اسیدی؛ حفظ چندگانگی محیط زیست؛ تأمین آب سالم؛ و دفن زباله‌ها و ماندگاری محیط زیست مورد توجه قرار گرفت (همان: ۲۵) و نهایتاً موج سوم، که از اواخر قرن بیستم شروع شد و تا اوایل قرن بیست و یکم ادامه داشت (لازم به یادآوری است که این مقاله در سال

رویکرد جامعه‌گرایانه به شهروندی ... (محمدعلی توانا و محمود علیپور) ۱۴۹

۲۰۰۴ به‌نگارش درآمده است)، به استفاده از فناوری و مدیریت برای حفظ محیط زیست تأکید دارد که در آن شاهد تقابل هواداران نگرش فن‌محورانه به محیط زیست و نگرش بوم‌گرایانه به زیست هستیم (همان: ۲۹). این بخش دوم از ضعف ارتباطی با سایر بخش‌ها رنج می‌برد، مرتبط‌کردن تخریب محیط زیست با سابقه عملکرد استعماری در جای خود قابل بحث است، اما مشخص نیست چرا ایده حاکم بر مقاله نهایت از نقش نگرش انسان‌محورانه (اومانیزم) در تخریب محیط زیست غافل است.

مقاله سوم تحت عنوان «بنیادهای توسعه پایدار» (۲۰۰۴) اثر فیلیپ کوپر است که ضرورت توسعه پایدار را برای زندگی آینده بشر گوش‌زد می‌کند. این مقاله ارتقای کیفیت زندگی و برخورداری آیندگان از امکانات اولیه، مشارکت مردم، و تغییر از اقتصاد رشد‌محور به اقتصاد محیط‌زیست‌محور را به‌عنوان بنیادهای توسعه مطرح می‌کند و اعلام می‌کند توسعه پایدار یک الگوی پیچیده همه‌جانبه است (کوپر ۱۳۸۶: ۴۸). البته این مقاله عمدتاً بر پیش‌شرط‌های اقتصاد محیط‌زیست‌محور تکیه دارد تا مختصات آن. بر همین مبنا، در بخش ۶ این نوشتار تلاش می‌شود مختصات اقتصاد محیط‌زیست‌محور برجسته شود.

مقاله چهارم تحت عنوان «عدالت سبز» (۲۰۰۴) اثر ریک آناند عدالت سبز را به‌عنوان بدیلی برای الگوهای رایج محیط‌زیست‌گرایی معرفی می‌کند. آناند عدالت سبز را فرایندی از توزیع عادلانه مواهب میان افراد و دولت‌ها در سطح جهانی می‌داند که نتیجه آن کاهش خطرهای زیست‌محیطی است (آناند ۱۳۸۶: ۵۱-۵۲). از نظر وی، عدالت سبز مستلزم مشارکت افراد، اعطای اختیارات محلی، کاربری استراتژی‌های مهار آلودگی در سطح محلی، رویکرد همه‌جانبه، ارجحیت اجتماع بر اقتصاد، مقابله با نژادپرستی زیست‌محیطی، وضع قوانین جهانی محیط‌زیستی، و مواردی از این قبیل است (همان: ۵۵-۶۰). این مقاله نیز اساساً با ایده اصلی کتاب، که حول محور عدالت و مشارکت شهروندی است، تناسب دارد، ولی صرفاً به تکنیک‌ها اشاره دارد تا مکانیزم عدالت سبز.

مقاله پنجم تحت عنوان «شهروندی سبز» (۲۰۰۶) اثر مشترک اندرو دابسون و درک بل بر ضرورت تغییر تفکر و کنش افراد برای دستیابی به توسعه پایدار تأکید دارد. این مقاله تلاش می‌کند با بهره‌گیری از دو سنت شهروندی لیبرال و جامعه‌گرایی مدنی گونه‌ای شهروندی محیط‌زیست‌گرایی تحت عنوان شهروندی سبز را طرح کند. از منظر آنان، شهروندی سبز با تأکید بر حقوق زیست‌محیطی و احساس مسئولیت راه را برای توسعه پایدار باز می‌کند (دابسون و درک ۱۳۸۶: ۶۲). نوشتار حاضر تلاش می‌کند نوع نگرش دابسون و بل را بسط دهد. درکل، ایده این مقاله در سایر مقالات چندان دنبال نشده است.

مقاله ششم تحت عنوان «سبد مصرف خانوار و آلودگی محیط زیست» (۲۰۰۳) اثر روبرت کیتس واتر نقدی بر مصرف‌گرایی و شیوه زندگی آمریکایی است و بر تبعات ول‌خرجی آمریکایی‌ها برای محیط زیست متمرکز شده است. واتر نشان می‌دهد مصرف بنزین، نفت، گازوئیل (به‌ویژه در آلودگی هوا و گرمایش کره زمین)، قطع درختان، شکار، استخراج معادن، کشاورزی صنعتی و آلودگی آب، تغییر زیستگاه طبیعی انسان و حیوانات، و مصرف بی‌رویه خوراک و کالاهای خانگی و شخصی چگونه محیط زیست را ویران کرده است (واتر ۱۳۸۶: ۷۰-۹۰). به نظر می‌رسد که توجه به امر مصرف خانگی و تمرکز بر مصادیق تخریب مقاله را از هدف اصلی و ایده مقاله، که شهروندی و عدالت محیط زیستی است، دور کرده و اساساً به کنش‌گری شهروندی و سیاست زیست‌محیطی نمی‌پردازد.

مقاله هفتم تحت عنوان «سلامت بشر و محیط زیست» (۲۰۰۳) اثر جوزف اسپیدل تأثیر رشد جمعیت جهانی بر سلامت، توسعه اجتماعی-اقتصادی، و نهایتاً محیط زیست را بررسی می‌کند. راه‌حل اسپیدل بهره‌گیری از فناوری‌ها و برنامه‌های تنظیم خانواده، سلامت باروری، و کاهش مصرف برای کنترل خطر است (اسپیدل ۱۳۸۶: ۱۰۱). توجه به مسئله تنظیم خانواده صرفاً راهی برای جلوگیری از تخریب است و پیش‌نهاد اساسی در حوزه شهروندی و برخورداری از موقعیت‌های سیاسی همگانی برای افزایش فهم و فرهنگ در زمینه کنترل تهدیدات ضروری است.

مقاله هشتم تحت عنوان «دموکراسی سبز» (۱۹۹۹) اثر مایکل یاکوب است. یاکوب با نگرشی سوسیالیستی دموکراسی سبز را به عنوان راه‌حل اصلی مقابله با تخریب محیط زیست می‌داند که خود نتیجه گسترش زندگی مصرفی جدید، دخالت دولت و سیاست مالیاتی، و ماده‌گرایی رقابتی است. وی مهم‌ترین راه‌برد دموکراسی سبز را هم‌گرایی جنبش سبز، نظارت بر دولت و جامعه، و اصلاحات دموکراتیک از سطوح محلی به سطح جهانی می‌داند (یاکوب ۱۳۸۶: ۱۱۹). این مقاله نیز با تمرکز بر نقد اساسی خود بر لیبرال-دموکراسی اساساً به سمت نقد می‌رود تا بازسازی ایده شهروندی سبز. درکل، مقاله یادآور می‌شود که نمی‌توان با ایدئولوژی لیبرالیستی به‌سوی شهروندی سبز گام نهاد (ایده‌ای که در نوشتار حاضر نیز دنبال می‌شود)؛ هم‌چنین، این مقاله بر ضرورت شکل‌گیری یک جامعه جدید بر مبنای همکاری و تعاون تأکید دارد، اما به مسئله نوع فرهنگ و اخلاقیات پسامادی نمی‌پردازد.

درکل، هرچند در فصل اول بر مسئولیت‌پذیری و نقش آن در شکل‌گیری شهروندی سبز نوتوسعه پایدار تأکید شده است، اما حداقل دو نقد جدی بر آن وارد است؛ نخست این‌که

بیش‌تر مقالات به ذکر وظایف شهروندی بسنده می‌کنند، درحالی‌که به صرف توصیه یا دانستن وظایف درقبال محیط زیست نمی‌توان انتظار شکل‌گیری شهروندی سبز داشت. به یک معنا، شهروندی سبز صرفاً با توصیه و یا حتی تغییر قوانین حاصل نمی‌شود، بلکه نیازمند تغییر نگرش اساسی نسبت به جامعه ازیک‌سو و موقعیت خطیری که در آن گرفتار آمده‌ایم ازسوی دیگر است. دوم این‌که بر بنیان تفکر فردگرایانه ازیک‌سو و تفکرات جداانگارانه (برمبنای ملیت، نژاد، زبان، مذهب، و از این قبیل) نمی‌توان تعهد عمیق همه‌شمول به محیط زیست ایجاد کرد، درحالی‌که عمده این مقالات برمبنای تفکر لیبرالیستی (مبتنی بر فردگرایی) به‌نگارش درآمده‌اند. بنابراین، به‌غیراز مقاله اول (اثر گرچن)، مقاله پنجم (اثر دابسون و بل)، و مقاله هشتم (اثر یاکوب)، رویکرد سایر مقالات به موضوع شهروندی سبز صرفاً تکنیکی است. بر همین مبنا، نوشتار حاضر با تکیه بر ایده‌های سه مقاله یادشده می‌کوشد راهی به‌سوی شهروندی سبز مبتنی بر اخلاقیات جمع‌گرایانه بگشاید.

فصل دوم با مقاله نهم تحت عنوان «فناوری انرژی‌های تجدیدپذیر» (۲۰۰۵) اثر گری کوک و التون بس شروع می‌شود. براساس این مقاله، منابع پاک انرژی ازجمله فناوری انرژی گیاهی، انرژی زمین گرمایی، فتوولتی‌ها، خورشید گرمایی، و انرژی‌های بادی قادرند جای‌گزین انرژی فسیلی در آینده شوند؛ بنابراین، توصیه می‌کند شرکت‌های بزرگ نفتی ازجمله شل بدین جهت حرکت کنند (کوک و بس ۱۳۸۶: ۱۲۱-۱۳۳). اساساً فصل این مقاله با حرکت به‌سمت انرژی‌های تجدیدپذیر نسبت به مقالات فصل قبل از تناسب کم‌تری با ایده اصلی کتاب برخوردار است. درکل، رویکرد حاکم بر مقالات فصل دوم فنی و تکنیکی است و استنادات کمی حاکم بر آن‌ها مانعی برای طرح و بسط استدالات نظری در حوزه شهروندی، عدالت، و زیست محیطی شده است.

مقاله دهم تحت عنوان «انرژی تجدیدپذیر در کشورهای درحال‌توسعه» (۲۰۰۰) به برنامه توسعه سازمان ملل در سال ۲۰۰۰ می‌پردازد و با ذکر نمونه‌هایی از چین، پاکستان، جمهوری اسلامی ایران، و هند نقش فناوری انرژی پاک در توسعه را نشان می‌دهد. این مقاله یادآوری می‌کند با استفاده از امکانات محلی انرژی پاک نه‌تنها می‌توان نیاز شهروندان را برطرف کرد، بلکه می‌توان تخریب محیط زیست را کاهش داد (برنامه توسعه سازمان ملل ۱۳۸۶: ۱۳۴-۱۵۴).

مقاله یازدهم تحت عنوان «انرژی‌های تجدیدپذیر در چند کشور توسعه‌یافته»^۱ (۲۰۰۶) اثر خوزه لوئیس گارسیا اورتگا و امیلو مندز پرز عمدتاً بر تجربه اسپانیا متمرکز است. نویسندگان معتقدند آلمان می‌تواند الگویی مناسب برای اسپانیا باشد، زیرا راهبردهای صنعتی و حمایت

دولت از انرژی‌های تجدیدپذیر آنان را به یکی از سه کشور برتر در ساخت نیروگاه‌های فتوولتی تبدیل کرده است. آنان نشان می‌دهند نقش حزب صلح سبز آلمان و پیروزی‌های آن در انتخابات نیز در این زمینه بسیار تأثیرگذار بوده است (اورتگا و پرز ۱۳۸۶: ۱۶۷).

درکل، می‌توان گفت در این کتاب با مجموعه‌ای پراکنده از مقالات مواجه هستیم که وجه روینایی شهروندی سبز در آن‌ها غلبه دارد؛ یعنی وضعیت محیط زیست در فرایند توسعه و سیاست‌گذاری‌های دولتی (اقتصاد محیط‌زیست‌محور) و انرژی‌های تجدیدپذیر. بر این اساس، عنوان کتاب با محتوای آن تناسب اندکی می‌یابد. درواقع، در این مجموعه، ملزومات نظری شهروندی سبز را فراموش کرده است. براساس همین خلأ، مقاله پیش‌رو نخست زیربنای فکری نهفته در این مقالات را استخراج و نقد خواهد کرد و درمقابل می‌کوشد بدیلی برای آن ارائه کند.

۳. ارزیابی شکلی اثر

فقدان مقدمه یا پیش‌گفتار از نقاط ضعف اثر محسوب می‌شود. هم‌چنین، به‌لحاظ نگارش، اشتباهاتی در متن مشاهده می‌شود. اما به‌طور کلی اثر از روانی و رسایی مطلوبی برخوردار است. یکی از مهم‌ترین نکاتی که درمورد اغلاط چاپی در اثر وجود دارد کلماتی است که با «ک» شروع یا به‌پایان رسیده‌اند مانند واژه‌هایی چون کودک (۴۳، ۷۲، ۹۴، ۹۸)، پاک (۸، ۲۳، ۱۲۲، ۱۴۲، ۱۶۶)، تارک (۴۹، ۵۹، ۸۸)، درک (۲۶، ۵۸، ۶۷، ۱۵۳)، خاک (۱۳، ۱۴، ۱۶، ۷۶)، اشتراک (۵۸، ۶۶)، خوراک (۷۷، ۷۸، ۷۹)، و موارد دیگر.

اشتباهات چاپی دیگر: رفاه‌همان (۴۴)، رودخانه‌ی به به‌شدت (۲۰)، زیست محیط‌ی (۲۰)، احترام ه (۶۳)، غلط موکراسی، صحیح دموکراسی (هم در فهرست منابع، هم در ص ۱۰۲)، مممکن (۷۰)، باشگاه، صحیح باشگاه (۸۹)، وسایط نقلیه (۸۱)، سوآل صحیح سؤال (۱۰۳، ۱۱۳)، وست پالیا، صحیح وستفاليا (۱۶۳)، و موارد دیگر.

ضمن این‌که سبک نگارش به‌کاررفته کمی قدیمی است و تاحدودی خواننده را با مشکل مواجه می‌کند. عمده مشکل در نگارش واژه‌هایی مانند زیر است که بهتر بود «ی» ادغام می‌شد: لایه‌ی (۸، ۱۵)، کلیه‌ی (۸)، رده‌ی (۱۳)، روزمره‌ی (۱۴)، بی‌رویه‌ی (۱۵)، چرخه‌ی (۱۵)، ادامه‌ی (۱۵)، درباره‌ی (۱۵، ۲۱، ۲۶، ۳۴، ۱۴۵)، ماورای بنفش (۱۵)، مهارکننده‌ی (۱۶)، دسته‌ی (۱۶)، اندازه‌ی (۱۸)، میانه‌ی (۱۸، ۲۴)، سده‌ی (۱۸، ۲۳)، نگران‌کننده‌ی (۱۸)، پدیده‌ی (۱۸)، ماده‌ی (۲۰)، بدنه‌ی شکسته‌ی (۲۰)، آلاینده‌ی (۲۱)، بالقوه‌ی (۲۲، ۱۵۰)،

رویکرد جامعه‌گرایانه به شهروندی ... (محمدعلی توانا و محمود علیپور) ۱۵۳

توسعه ی (۲۶، ۲۷، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۶، ۳۸، ۴۳، ۴۸، ۵۰، ۶۶، ۹۸، ۹۹، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۱۲، ۱۱۶، ۱۴۷، ۱۵۳، ۱۵۷، ۱۶۳)، ویژه ی (۲۷). موارد دیگری هم هست که ممکن است از قلم افتاده باشد که مستلزم ویراستاری مجدد است.

درکل، اثر به ویرایش مجدد نیازمند است. یکی از مهم‌ترین ضعف‌های اثر مشخص نبودن مآخذ و منابع هر مقاله است. هم‌چنین، شیوه ارجاعات نیز قدیمی است. در برخی موارد، نام نویسنده و سال به‌جای مشخصات کلی منابع در اثر ذکر شده است. برای مثال، در صفحه ۱۷ (آدامسون و فاکس: ۱۹۸۲) و (سیمونز ۱۹۹۶)، در صفحه ۱۸ (مانیون: ۱۹۹۸)، در صفحه ۲۰ (کوکس ۱۹۹۳)، صفحه ۲۲ (اسمیت ۲۰۰۰)، صفحه ۲۴ (پیلک: ۱۹۹۷)، صفحه ۲۷ (هسینگ: ۱۹۹۷) و (گولد فرب، ۲۰۰۱)، صفحات ۴۹، ۵۵، ۵۴ (فرمن ۱۹۹۸)، صفحه ۴۹ (فرمن ۱۹۹۸)، رین گویست ۱۹۹۷، کرافت و شربل ۱۹۹۵)، در صفحه ۵۰ (اوپوتو . کلی تون ۱۹۹۴)، صفحه ۵۱ (آلبریخت ۱۹۹۵)، ص ۵۷ (بولارد، ۱۹۹۶)، صفحه ۵۹ (میلر، ۱۹۹۵)، صفحه ۶۰ (فرانک ۱۹۹۵) (هزل و کینزبری ۱۹۹۲)، صفحه ۶۶ (روسو، ۱۷۶۲)، صفحه ۱۲۱ (برنی ۱۹۹۹) و (سن مارتین ۱۹۸۹)، صفحه ۱۲۲ (مدیریت اطلاعات انرژی ۲۰۰۲)، و صفحه ۱۲۳ (الیوت و شوارترز ۱۹۹۳).

۴. ارزیابی نقاط قوت و ضعف محتوایی اثر

۴.۱ نقاط قوت

این مجموعه مقالات از منظر توسعه پایدار به بحث شهروندی سبز (انسان به‌عنوان منبع و هدف تغییر و تضمین آینده زیست‌محیطی سالم) می‌نگرد و از این لحاظ قابل توجه است. هم‌چنین، در مقاله دوم، دسته‌بندی دقیق‌تری از جنبش‌های زیست‌محیطی از ابتدا تا دوران نو ارائه می‌کنند. ضمن این‌که بخشی از مقالات بر رفتارهای روزمره شهروندان متمرکز می‌شوند؛ برای مثال، مقاله ششم رابطه میان آلودگی و سبد مصرف کالا و محیط را بررسی می‌کند؛ علاوه‌براین مقالات با طرح ایده عدالت سبز می‌کوشند الگوی رایج حفاظت از محیط زیست را تغییر دهند. این اثر خصوصاً در مقالاتی که در قالب شهروندی سبز، دموکراسی سبز، و عدالت سبز تدوین شده است نکات راه‌گشایی دارد، ازجمله عدالت در برخورداری از محصولات محیط زیستی برای همه شهروندان یک کشور، مشارکت شهروندان برای حل مشکلات زیست‌محیطی، فشار آن‌ها بر سیاست‌مداران و مسئولیت‌پذیری آن‌ها برای حل مسائل از طریق همکاری‌های داخلی و منطقه‌ای، و فعالیت نیروهای مختلف جامعه و ضرورت توجه به

دولت‌ها برای تغییرات زیست‌محیطی را می‌توان از اصول اساسی شکل‌دهنده به شهروندی سبز به صورت عملی دانست.

هم‌چنین، محتوای اثر میان‌رشته‌ای و ترکیبی از رشته‌های علوم سیاسی، علوم اجتماعی، اقلیم‌شناسی، اکولوژی، و اقتصاد است. ضمن این‌که دارای جنبه تربیتی و آموزشی است.

۲.۴ نقاط ضعف

کتاب از لحاظ محتوایی کمبودهایی نیز دارد؛ ازجمله می‌توان به دوپارگی دو فصل کتاب اشاره کرد: فصل اول به شهروندی محیط‌زیستی بیش‌تر وفادار است، اما فصل دوم مقالات بیش‌تر جنبه فنی و عمومی دارد، زیرا این فصل ضررهای زیست‌محیطی، بهداشتی، و ژئوپلیتیک و اقتصادی-اجتماعی سوخت‌های فسیلی و ضرورت جای‌گزینی آن‌ها با سوخت‌های تجدیدپذیر را نشان می‌دهد. بنابراین، مباحث نظری در آن ضعیف است. ازاین‌رو، نسبت به فصل اول از عنوان اصلی کتاب دور می‌افتد. هم‌چنین، منطق انتخاب مقالات مشخص نیست، مثلاً این مقالات از منظر سیاسی، یا فنی، یا اقتصاد، و یا اجتماعی به هم مرتبط هستند یا خیر؟ ازسوی دیگر دلیل انتخاب این اثر برای نقد از ضعف اثر در پردازش همین نکته مهم برمی‌خیزد که شکل‌دهی به رویکردی نو و تازه نیازمند نوعی شهروندی و مشارکت همگانی است که نمی‌تواند صرفاً معطوف به دیدگاهی مکانیکی و فنی باشد، چراکه اساساً اجتماع سبز و آینده هم‌راه با حفظ تعادل در بستر سیاره نیازمند شهروندانی است که فردگرایی و نفع‌گرایی را جای‌گزین نوعی زندگی مدنی معطوف به خیر همگانی کنند. هم‌چنین، جای تاریخچه مفاهیم در آن خالی است. هم‌چنین، مؤخره یا جمع‌بندی نیز در این کتاب غایب است. ضمن این‌که نسبت شهروندی سبز، دموکراسی، و عدالت هم در آن مشخص نشده است. صرف اشاره به مشارکت عمومی و برابری برای حفظ محیط زیست کافی نیست و شایسته بود درباره مؤلفه‌ها و ابعاد شهروندی سبز و نسبت آن با دموکراسی و عدالت بحثی نظری مطرح می‌شد. هم‌چنین، مباحث بنیادین شهروندی همانند دایره شمولیت، حقوق و وظایف متقابل، تعهدات و مسئولیت‌ها، و شیوه‌های ارتقای هویت و اخلاق شهروندی سبز، و همین‌طور عرصه‌های کنش‌گری شهروندان سبز و نهایتاً شیوه ساخت جامعه محیط‌زیست‌گرا چندان موردتوجه قرار نگرفته است. بر مبنای همین کمبودها، مقاله حاضر می‌کوشد مبنای نظری برای شهروندی سبز (زیست‌محیطی) برای تحقق عدالت شمول‌گرایانه پیدا کند.

البته کتاب شهروندی سبز: دموکراسی و عدالت سبز از فصاحت، روانی، و رسایی در نگارش متون برخوردار است. از نکات مثبت دیگر آن این است که در اثر به رابطه انسان با

محیط زیست پرداخته شده است و خطرهای اکنون و آینده ما را یادآوری می‌کند. هم‌چنین، سیر جنبش‌های زیست محیطی و تحولات مختلف از موج اول به موج دوم و سوم را می‌توان در این مجموعه دنبال کرد. هم‌چنین، شهروندی سبز به‌عنوان یک ضرورت معرفی می‌شود. درواقع، یکی از نکات قوت مقاله نیز همین اشاره به رویکردهای پایین به بالا (از طرف شهروندان سبز) در بررسی تحولات زیست‌محیطی است که آینده نظریات شهروندی سبز را دست‌خوش تغییر و تحول می‌کند.

اما این اثر از سه ضعف محتوایی عمده رنج می‌برد؛ نخست، فقدان مبانی نظری؛ یعنی این مجموعه مقالات می‌بایست حداقل با یکی دو مقاله مربوط به ملزومات و مقولات نظری شهروندی سبز تقویت می‌شد؛ دوم، بالین که رویکرد میان‌رشته‌ای بر اثر حاکم است، اما موفق نشده است که شهروندی سبز را به‌عنوان مقوله‌ای میان‌رشته‌ای معرفی کند. به بیان ساده، این اثر بیش‌تر بر رابطه محیط زیست و انسان متمرکز است تا مقوله شهروندی سبز به‌عنوان پدیده‌ای میان‌رشته‌ای. در نتیجه، نسبت شهروندی، عدالت، و دموکراسی سبز تا حدودی مبهم می‌ماند؛ سوم، تحولات شهروندی سبز در عصر جدید کم‌تر مورد توجه قرار گرفته است، درحالی‌که شهروندی سبز در عصر حاضر سیاسی‌تر شده است؛ به تعبیر دیگر، از طریق جنبش‌های اجتماعی جدید تأثیر بیش‌تری بر سیاست گذاشته است و شهروندان را به کنش مدنی ترغیب کرده است. درواقع، مسائلی مانند منافع غیرانسانی در کنار منافع انسانی خواسته یا ناخواسته وارد حوزه‌های علایق شهروندان سبز شده‌اند که چنین نگرش‌هایی مرز میان سیاست و طبیعت را شکسته است.

درکل، می‌توان رویکرد این مقالات به شهروندی سبز را موردنقد جدی قرار داد. یعنی رویکرد صورت‌گرایانه (فرمالیسم) حاکم بر این مقالات، که خود را به شکل توصیه‌های اخلاقی و یا تغییر قوانین و سیاست‌گذاری دولتی نشان می‌دهد، اساساً رویکردی برون‌گرایانه است و نمی‌تواند هم‌بستگی عمیق اجتماعی بیافریند. هم‌چنین، این تصور که به صرف نشان دادن منافع بزرگ آتی و خطرهای پیش‌رو، افراد و گروه‌ها نگرش جدیدی به محیط زیست خواهند یافت تا تحقق شهروندی سبز فاصله بسیار دارد. درحالی‌که به نظر می‌رسد حلقه‌هایی در این میان مفقود است. این‌که چگونه می‌توان نگرش به جامعه را تغییر داد و افراد و گروه‌ها را به همکاری عمیق برای ساخت جامعه‌ای مبتنی بر محیط زیست ترغیب کرد. بدین سان، مقاله حاضر ضمن نقد رویکرد حقوقی- قانون‌گرایانه این مقالات تلاش می‌کند رویکرد جامعه‌گرایانه را به‌عنوان بدیل معرفی کند. به تعبیر دیگر، این مقاله این ایده را دنبال می‌کند که رویکرد حقوقی

و اخلاق‌گرایانه نحیف باید با رویکرد جامعه‌گرایانه و اخلاق‌گرایانه عمیق (مبتنی بر دوستی مدنی) ترکیب یا جای‌گزین شود.

۵. ضرورت تغییر رویکرد نسبت به شهروندی سبز

زیربنای فکری نهفته در این مجموعه مقالات برای تحقق شهروندی سبز رویکرد شکل‌گرایانه است که برآمده از سنت شهروندی لیبرال است. به نظر می‌رسد رویکرد با تأکید بر حقوق محوری و قانون‌گرایی برای تأسیس شهروندی زیست‌محیطی با چالش جدی مواجه است، زیرا حقوق محوری سبب ضعف در مسئولیت اجتماعی و در نتیجه کاهش مشارکت در امور مدنی می‌شود (فالکس ۱۳۸۱: ۹۳)، در حالی که شهروندی سبز نیازمند مسئولیت اجتماعی و مشارکت فعالانه شهروندان برای حفظ محیط زیست به مثابه یک کل است.

حقوق محوری پی‌آمدهایی جدی برای شهروندی سبز در پی دارد. نخست این که حقوق عمدتاً ناظر بر قانون است تا اخلاق؛ بدین معنا که حدود و ضمانت آن عمدتاً توسط قانون تعیین می‌شود؛ در نتیجه حقوق در آن معمولاً صوری، محدود، و سیاسی می‌شود. منظور از صوری بودن تأکید بر حق، بدون توجه به ملزومات یا امکان‌های لازم برای تحقق آن در عمل است. برای مثال، این قانون که «همه موجودات دارای حق حیات هستند» با شرایط واقعی تحقق زندگی برای همگان (یعنی امکانات مالی، فرهنگی، آموزشی، و ...) فاصله بسیار دارد. در عین حال، عرصه عمل قانون محدود است؟ آیا می‌توان درباره تمامی امور عمومی قانون وضع کرد؟ آیا می‌توان قانون را به عرصه خصوصی تسری داد؟ در عین حال، این رویکرد هم‌چنان با مسئله نابرابری قدرت مواجه است. یعنی نه تنها اقویا نقش بیش‌تری در شکل‌دهی به قانون داشته و خواهند داشت، بلکه اجرای قانون هم تا حدودی به میزان قدرت افراد و گروه‌ها بستگی دارد. برای مثال، آیا می‌توان قانونی وضع کرد که ایالات متحد آمریکا یا چین را به کاهش آلودگی محیط زیست متعهد کند؟ این همان مشکلی است که از آن می‌توان تحت عنوان ضمانت اجرایی قوانین زیست‌محیطی یاد کرد. در عین حال، مسائل دیگری هم مطرح است: از جمله این که قوانین محیط زیستی را چه افراد یا گروه‌هایی باید وضع کنند؟ این افراد و گروه‌ها چگونه انتخاب می‌شوند؟ چگونه می‌توان شهروندان، شرکت‌ها، و دولت‌ها را به کنش فعالانه‌تر محیط‌زیستی ترغیب کرد؟ همه این موارد سبب می‌شود شهروندی حقوق‌محور — قانون‌گرایی لیبرال در مواجهه با مسائل محیط‌زیستی نحیف و کم‌رنگ باشد.

در کل، در رویکرد شکل‌گرایانه لیبرالیستی، جامعه از افراد شکل گرفته است و آنان به منظور کسب منفعت مشترک یا جلوگیری از آسیب دیگران تعهداتی نسبت به دیگران می‌پذیرند. پس

آنچه آنان را به دیگران متصل می‌کند پاسداری از حق خود است. در چنین نگرشی، دامنه تعهدات و مسئولیت‌ها توسط حاکمیت سیاسی مشخص می‌شود و آنچه شهروندان را به هم متصل می‌سازد صرف کنارهم قرارگرفتن آنان است، درحالی‌که برای کنش مشترک به عواملی دیگر از جمله هم‌بستگی و تعلق به یک کل نیاز است.

البته، این بدان معنا نیست که شهروندی سبز بی‌نیاز از بعد حقوقی (قانونی) است، اما آنچه این شهروندی را نهادینه می‌کند مشارکت گسترده است که برآمده از مسئولیت‌های مدنی آنان درقبال جامعه است. به تعبیر دیگر، شهروندی سبز توأمان به قانون و اخلاق مدنی نیازمند است. به تعبیر ساده، حقوق باید با وظایف و مسئولیت‌ها متناسب‌سازی شود. هرچند هر حقی به معنای تکلیف و تعهد من درقبال دیگری است، اما تعهد و مسئولیت من درقبال جامعه به مثابه کل به صرف حقوق ایجاد نمی‌شود. بنابراین، شهروندی سبز باید بر حقوق - تکلیف تعاملی بنا شود. درعین حال، اجرای واقعی حقوق - تکالیف مستلزم جامعه‌ای است که شهروندان خود را بدان متعلق می‌دانند. بدین معنا سخت‌ترین کار در بنای شهروندی سبز شکل‌گیری هویت جدید بر مبنای احساس تعلق به یک جامعه مدنی جدید است.

بر همین اساس، به نظر می‌رسد سنت شهروندی جامعه‌گرایی مدنی تناسب بیش‌تری با شهروندی سبز داشته باشد، زیرا این سنت بر هویت جمعی و هم‌بستگی میان افراد و گروه‌ها در یک جامعه مدنی تأکید دارد (Heater 1999: 44). درحالی‌که به‌غیر از مقاله پنجم (دابسون و بل) و مقاله هشتم (یاکوب) مسئله نگرش جامعه‌گرایانه جایی در این مقالات ندارد. درواقع، براساس سنت جامعه‌گرایی مدنی شهروندان از طریق تعلق به جامعه مدنی هویت مشترک می‌یابند و درجهت هویت مشترک (و نه ضرورتاً نفع مشترک) اقدام می‌کنند؛ بنابراین، این جامعه حول دوستی و هم‌بستگی مدنی شهروندان شکل می‌گیرد. بدین معنا تعهد شهروندان به جامعه سبب مشارکت آنان می‌شود (ارسطو ۱۳۸۱ الف: ج ۲، ۱۱۵). درواقع، مهم‌ترین مزیت شهروندی جامعه‌گرایی مدنی برای تأسیس شهروندی سبز را می‌توان همان «جامعه‌محوری» آن دانست، زیرا شهروندی جامعه‌گرایی مدنی بر کنش فراست‌مندانه شهروندان فضیلت‌مدار در درون جامعه مدنی (politeia) تأکید دارد و از این منظر مدنی بودن را شرط بنیادین زندگی خوب می‌داند (همان: ۲۷؛ ارسطو ۱۳۸۱ ب: ۱۳۳). درواقع، براساس این نگرش جامعه تقدم وجودی بر اجزای خود دارد؛ ازاین‌رو، شهروندان به مثابه اجزا صرفاً در ارتباط با دیگران است که به خیر (سعادت) دست می‌یابند.

آشکار است که این نوع شهروندی خودبه‌خود شکل نمی‌گیرد و مستلزم تربیت شهروندان فضیلت‌مند است. بدین معنا آموزش و پرورش شهروندان ضروری است. البته، این سنت

شهروندی، که وام‌دار نگرش ارسطویی است، در معنای کلاسیک خود نه تنها انسان‌محور بلکه آریستوکرات بوده است. بدین معنا که نه تنها به طبیعت بی‌توجه بوده است، بلکه بسیاری از انسان‌ها را با برجسب‌هایی همانند بیگانه، فرودست، نادان، برده، صغیر، و ... از دایره شهروندان کنار می‌گذاشت (Bosniak 2008: 18).

بر این اساس، برای متناسب‌سازی سنت جامعه‌گرایی مدنی با شهروندی سبز می‌بایست از انسان‌محوری و انحصارگرایی گذار کرد و جامعه براساس تمامی اعضای آن تعریف شوند و هیچ گروه یا دسته‌ای امتیاز خاص برای دیگری نداشته باشد.

به نظر می‌رسد یکی از راه‌حل‌ها برای گذار از انسان‌محوری به جامعه‌محوری تعریف جامعه برمبنای «اکوسیستم» (Ecosystem) است که نه مرزهای قراردادی و نه انسان را بلکه بوم زیست-بوم مشترک را مبنای تعریف جامعه قرار می‌دهد. در زیست بوم‌گرایی مسئله صرفاً تغییر نگرش انسان به طبیعت نیست، بلکه ساخت یک جامعه جدید حول زیست-بوم است (دابسون ۱۳۸۸ الف: ۲۷). بر همین مبنا، در نظریه‌های زیست‌محیطی، شاهد تفکیک طبیعت‌گرایی و انسان‌گرایی هستیم. در نظریه‌های انسان‌مدار، هدف حفظ و بهبود زندگی انسان به‌مثابه گُل سرسبد هستی است (یعنی طبیعت در خدمت انسان)، درحالی‌که در نظریه‌های طبیعت‌گرا هدف حفظ طبیعت است و اساساً طبیعت تقدم وجودی بر انسان دارد (همان: ۷۱-۷۲). مهم‌ترین مفروضات نظریه طبیعت‌گرا را می‌توان چنین خلاصه کرد: ۱. کل‌گرایی: دنیای طبیعی یک کل به‌هم‌پیوسته است، در نتیجه کل بر اجزا تقدم دارد (Curry 2000: 1065؛ هی‌وود ۱۳۸۷: ۴۶۳)؛ ۲. ضرورت پایداری محیط زیست: رابطه انسان با طبیعت باید براساس حفظ و پایداری طبیعت تنظیم شود (دابسون ۱۳۸۸ الف: ۳۱؛ هی‌وود ۱۳۸۷: ۴۷۴)؛ ۳. نگرش اخلاقی به طبیعت: انسان باید طبیعت را یک کل ارزش‌مند بداند (دابسون ۱۳۸۸ الف: ۷۱-۸۰؛ هی‌وود ۱۳۸۷: ۴۷۹)؛ ۴. پسامادی‌گری: انسان باید درباره طبیعت علایق پسامادی را بر منافع مادی برتری دهد (همان: ۴۸۰). درکل، نظریه طبیعت‌گرا خواهان تأسیس یک جامعه جدید است که شامل همه موجودات و گونه‌ها و نه فقط انسان‌ها باشد. بر این اساس، شهروندی برآمده از آن رابطه انسان و جامعه را نه قراردادی بلکه طبیعی می‌دانند و بر اخلاق، مسئولیت مدنی و دوستی به‌عنوان عوامل پیونددهنده انسان و طبیعت تأکید دارد، هرچند طرفداران نظریه انسان‌مداری طبیعت‌گرایان را نامعقول و غیرواقع‌بین می‌دانند (همان: ۴۶۰). البته باید دو نوع انسان‌گرایی را از هم متمایز کرد: انسان‌گرایی ضعیف (نحیف) و انسان‌گرایی قوی (فربه). انسان‌گرایی نحیف انسان را موجودی دارای ذهنیت، آگاهی، و هویت می‌داند که می‌تواند مناسبات اخلاقی با طبیعت برقرار کند (دابسون ۱۳۸۸ الف: ۹۱؛ ۹۳). اما انسان‌گرایی فربه جهان غیرانسانی

(طبیعت) را وسیله‌ای در خدمت انسان می‌انگارد (همان: ۸۸). بر این اساس، نظریه طبیعت‌گرا با انسان‌گرایی ضعیف تنافری ندارد، اما با انسان‌گرایی فربه ناسازگار است.

در کل، ایده جامعه محیط‌زیست‌گرا تأکید دارد علاوه بر انسان سایر موجودات نیز به عنوان عضو جامعه شناسایی شوند و در این میان، نظریه انسان‌گرایی ضعیف و طبیعت‌گرایی هر دو همراه هستند. در مقابل نظریه انسان‌مدار فربه تناسب چندانی با شهروندی جامعه‌گرای مدنی ندارد، زیرا نظریه انسان‌مدار فربه نگرش ابزاری به رابطه انسان - طبیعت دارد (نگرشی که در بیش‌تر مقالات این مجموعه حاکم است)؛ جامعه مدنظر آن محدود به انسان‌هاست. به تعبیر دیگر، شهروندی در آن به سایر گونه‌ها و کل هستی تسری نمی‌یابد؛ هم‌چنین، عنصر تنظیم‌کننده روابط در آن قرارداد است؛ مسئولیت مدنی در آن به‌ویژه در قبال هستی، به‌مثابه کل، بسیار ضعیف است؛ در مقابل، طبیعت‌گرایی و انسان‌گرایی نحیف به‌جای نگرش ابزارگرایانه نگرش کل‌گرایانه به طبیعت دارند؛ بر این اساس، راه را برای گذار از یک جامعه انسان‌محور به سوی یک جامعه همه‌شمول باز می‌کنند که در آن همه موجودات به‌صورت طبیعی عضو آن جامعه هستند و رابطه انسان با طبیعت در آن نه براساس منفعت (حتی منفعت متقابل)، بلکه براساس دوستی، عدالت، و احترام به هستی تنظیم می‌شود. بدین معنا، انسان‌ها به‌مثابه بخشی از شهروندان این جامعه، که البته موقعیت ویژه دارند و مسئولیت اصلی حفظ کل با آن‌هاست، نه براساس قانون یا سیاست‌ها، بلکه بر مبنای «اخلاق» طبیعت‌گرایانه به جامعه متعهد می‌شوند. البته، این فرایند مستلزم «بازمفصل‌بندی مجدد زندگی مدنی اخلاقی» یا به تعبیر دیگر «اخلاقی کردن مجدداً زندگی مدنی» است (دابسون ۱۳۸۸ ب: ۳۴۳؛ دابسون ۱۳۸۸ الف: ۸۱، ۱۰۱) که حاصل آن شهروندی جامعه‌گرایانه سبز است و هدف زندگی در جامعه مدنی - طبیعی است که رو به سوی سعادت (eudaimonia به یونانی) دارد.

۶. مختصات کلی شهروندی جامعه‌گرای سبز

دوستی مدنی با طبیعت و عدالت را می‌توان مهم‌ترین ویژگی شهروندی جامعه‌گرای سبز دانست. دوستی با عالم هستی / طبیعی به‌مثابه ویژگی اصلی جوامع سیاسی محیط‌زیست‌گراست و عدالت محیط‌زیستی جامعه‌محور به عنوان شاخصه تحقق بخش شهروندی جامعه‌گرای سبز خواهد بود. به عبارت دیگر، دوستی مدنی به عنوان رکن اصلی جامعه‌گرایی سبز است تا بتوان تعهدات اخلاقی و هم‌زمان قانون‌گرایی نسبت به کل (جامعه) را تقویت کرد. هم‌چنین، با عدالت زیست‌محیطی روبه‌رو هستیم که با مسئله رابطه میان استحقاق و وظایف و مسئله غایات

جمعی مرتبط است. درواقع، عدالت زیست‌محیطی مستلزم در نظر داشتن انواع و گونه‌های غیرانسانی در سطح گیاهان و سیاره و حتی حیواناتی است که در ارتباط با ما قرار می‌گیرند و ما باید نسبت به غایت جمعی خود و آن‌ها حساس باشیم و وظایف ما در انتخاب اعمال مختلف باید ناظر به چنین عدالت محیط‌زیست‌گونه باشد.

۱.۶ دوستی با عالم هستی

سابقه طرح دوستی مدنی را می‌توان تا اندیشه ارسطو پی‌گیری کرد. در دوستی مدنظر ارسطو، شهر یا polis محور کنش‌ورزی است. درواقع، شهر فضایی است که در آن شهروندان درباره دغدغه‌های مشترک با یک‌دیگر گفت‌وگو می‌کنند. دوستی مدنی را بنابه ویژگی‌های خاص هر جامعه می‌توان مشخص کرد. در این‌جا، فرض بر این است ما با نوعی جامعه مدنی - طبیعی روبه‌رو هستیم که برای تحقق اهداف و کیفیت‌های خاص خود نیازمند مدنیت شهروندانش است. به عبارت دیگر، دوستی مدنی در چنین عالمی نیازمند دغدغه خاص و حتی توان‌مندی‌های خاص شهروندان در مشارکت با عالم هستی / طبیعی است. شهروندان برای این‌که بتوانند در محیط شادمانه و سالم‌تری زندگی کنند ناچارند نسبت به فعالیت‌های محیط‌زیست‌گرایانه گروه‌های قدر (از جمله دولت‌ها) حساس باشند و با مقاومتی مدنی در برابر اقدامات مخرب آن‌ها، نوعی مدنیت فراسوی دولت - ملت را به‌نمایش بگذارند. چنین کنش مدنی مستلزم ویژگی‌های زیر است:

الف) هویتی فراسوی دولت - ملت: جامعه مدنی - طبیعی جامعه‌ای فراسوی دولت - ملت است. در چنین جامعه‌ای، نقش دولت‌ها یا ملت‌ها به ارائه راه‌حل‌های اخلاقی جهت فعالیت در این جامعه کاهش می‌یابد. البته، در این فرایند، نیازمند تزریق هویت مدنی جدید و سپس انگیزه‌های اخلاقی به شهروندان جهت پیش‌برد این مسیر هستیم تا اقدامات و مسئولیت‌ها در برابر جامعه مدنی - طبیعی را به‌پیش برد (Haalstead and Pike 2006: 10).

ب) برتری تعهدات اخلاقی بر حقوق: شهروندان جامعه مدنی - طبیعی علاوه‌بر داشتن حقوق دارای مسئولیت و تعهد اخلاقی‌اند. پس این شهروندان می‌بایست یاد بگیرند با پذیرش مسئولیت در برابر دیگری و به‌صورت کل جامعه مدنی عمل کنند.

ج) مقاومت مدنی و نگرش جدید به سیاست: بدون تردید، با شکل‌گیری شهروندی جامعه‌گرای سبز، نگرش به سیاست نیز دگرگون می‌شود. درواقع، سیاست تنها محدود به انتخابات و نظارت عمومی نیست، بلکه تمامی اقدامات شهروندی به‌نوعی مدنی می‌شود؛ یعنی

شهروندی بیش از هر چیز مستلزم هویت و مسئولیت مدنی در قبال جامعه جدید (مدنی-طبیعی) است. از این رو، شهروندی جامعه‌گرای سبز به معنای نادیده گرفتن دولت‌ها یا حذف آن‌ها نیست، بلکه مستلزم هویت جدید و آنگاه مسئولیت‌های جدید است. پس، با کنش‌ورزی شهروندان، دولت‌ها نیز می‌بایست ترغیب به پذیرش مسئولیت‌های جدید شوند. بنابراین، در یک فرایند دیالکتیکی میان شهروندان سبز با دولت‌ها فرصت انتخاب درست و فراست‌مند برای ارتقای شهروندی فراهم می‌شود (Fahlquist 2008: 11). به بیان ساده، شهروندی جامعه‌گرای سبز مستلزم هویت و مسئولیت‌های مدنی (از جمله مشارکت و مقاومت شهروندان) در عرصه عمومی جدید است. در عین حال، شهروندان با مشارکت در حوزه عمومی و خصوصی به سوی سیاست‌های پایدار زیست‌محیطی حرکت می‌کنند. در کل، شهروندی سبز ناگزیر می‌بایست نگاه جهانی داشته باشد، چراکه زاینده همکاری مشترک جهانی میان اشخاص و نهادهاست و نه صرفاً دولت‌ها (Dobson 2003: 10).

۲.۶ جایگاه عدالت در شهروندی زیست‌محیطی

در کنار دوستی مدنی، عدالت زیست‌محیطی نیز یکی از ارکان شهروندی سبز است. همان‌طور که نوسبام بر اساس ره‌یافت قابلیت یادآور می‌شود، عدالت زیست‌محیطی در درجه اول مستلزم فراتر رفتن از قلمرو انسانی است، یعنی شهروندان باید نسبت به رعایت کرامت حیوانات و هم‌چنین توجه به سیاره و محیط زیست حساس باشند. بر اساس استدلال نوسبام، ما با موجودات دیگر جهان مشترک داریم (Schlosberg 2007).

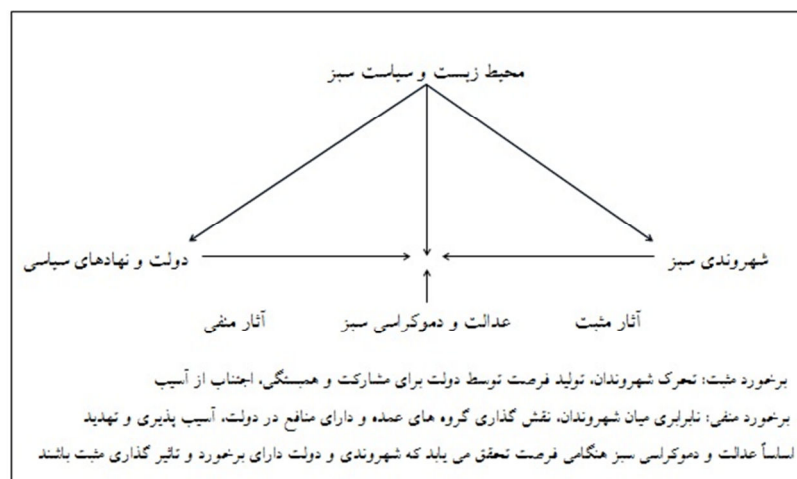
اما برای فهم عدالت زیست‌محیطی باید بر قلمرو حیات (زندگی) (از جمله بهداشت و ایمنی، معیشت محلی، فرهنگ‌ها و سنت‌های محلی و سستی، و ...) تمرکز کرد؛ قلمرویی که ضعف در آن مشارکت کامل را از شهروندان سلب می‌کند. برای مثال، بدون سلامت همگانی، که صرفاً شامل حال انسان هم نمی‌شود، به عنوان یکی از اصلی‌ترین عوامل تعیین‌کننده کیفیت زندگی نمی‌توان از عدالت زیست‌محیطی سخن گفت (برای مثال، می‌توان به بیماری آسم اشاره کرد که در نتیجه آلودگی محیط زیست افزایش یافته است). خوش‌بختانه، در این مجموعه، مقاله هشتم (اثر اسپیدل) موضع سلامت و نقش بنیادین آن در توسعه را یادآور شده است. در عین حال، ایده عدالت زیست‌محیطی، که در مقاله چهارم (اثر آناند) طرح شده است، ضرورت توزیع عادلانه انرژی و دسترسی به امکانات محیط‌زیستی را یادآور می‌شود. با وجود این، حساسیت به عدالت زیست‌محیطی مستلزم تقویت خصایص جدید در شهروندان است، از جمله:

- تقویت قابلیت و توان‌مندی‌های خود نه صرفاً در روابط انسانی، بلکه در پیوند با محیط طبیعی یا به تعبیر دقیق‌تر تقویت نگرش کل‌گرایی در انسان‌ها.
- ارزش‌مندشمردن همه جنبه‌های حیات. برای مثال، همان‌قدرکه امنیت غذایی مهم است، به همان میزان فرصت‌های دسترسی و برخورداری از سایر مواهب هم مهم است و نمی‌توان هیچ‌کدام را جای‌گزین دیگری کرد. بر همین مبنا، نمی‌توان به‌بهانه تأمین امنیت غذایی دسترسی شهروندان به عدالت زیست‌محیطی و مشارکت در آن را محدود کرد. بنابراین، عدالت توزیعی بخشی از شهروندی جامعه‌گرای سبز است. به بیان ساده، عدالت زیست‌محیطی به جای پیشینه‌سازی منافع، که در نگاه لیبرالی وجود دارد، بر نوعی نگاه ترکیبی دسترسی به مواهب تأکید می‌کند.
- عدالت زیست‌محیطی به معنای انتخاب معطوف به اکوسیستم است. چنین فرصت انتخاب‌گری خود نوعی غایت به حساب می‌آید و نه صرفاً ابزاری برای رسیدن به غایت.
- عدالت زیست‌محیطی مستلزم امکان مشارکت همه شهروندان در جامعه مدنی - طبیعی و در نتیجه اثرگذاری بر تغییرات زیست بوم است تا شهروندان اعم از فقیر یا غنی، شمال یا جنوب، و ... فارغ از موقعیت خود از حق تأثیرگذاری بر آینده برخوردار شوند.
- عدالت زیست‌محیطی مستلزم تقویت فرهنگ هم‌بستگی جهانی است که خود به مشارکت شهروندان در جامعه مدنی - طبیعی منجر می‌شود.
- عدالت زیست‌محیطی مستلزم همکاری دولتهاست تا براساس مسئولیت‌های مدنی با دیگری کنش‌های خود را تنظیم کنند (Christoff 1996: 157).
- عدالت زیست‌محیطی مستلزم توجه به فرهنگ‌های بومی و جلوگیری از آسیب‌پذیری آن‌ها در مقابل سویه‌های منفی جهانی‌شدن لیبرالی و مقابله با توسعه کمی و بهره‌برداری حداکثری از طبیعت است.
- درکل، برای دستیابی به عدالت زیست‌محیطی می‌بایست از نگرش منفعت‌گرایانه فراتر رفت و نگرش پسامادی‌گرایانه را در شهروندان تقویت کرد. عدالت زیست‌محیطی مستلزم تقویت شهروندی سبز بر مبنای هویت مشترک زیستی است، به گونه‌ای که شهروندان خود را موجوداتی به هم پیوسته در یک جهان طبیعی مشترک بدانند و به مبنای دوستی، تعهد اخلاقی بیش‌تری در قبال هم برعهده بگیرند تا قابلیت‌های انسانی و غیرانسانی آنان در جامعه مدنی طبیعی شکوفا شود (Mills 1996: 106).

بدین معنا، شهروندی سبز ما را به دموکراسی سبز هدایت می‌کند. در این دموکراسی، اصل حاکم بر تصمیم‌گیری نه حداکثرسازی منافع انسانی، بلکه اجتناب از آسیب (avoiding harm) است تا از گروه‌های آسیب‌پذیر و محیط زیست دفاع کند (ibid.: 107). درواقع، شیوه نمایندگی نیز در این دموکراسی متفاوت است، بدین معنا که نمایندگان سیاسی منتخب در جست‌وجوی ارتقای منافع همه اعضا و نه فقط انسان‌ها هستند. از این رو، عمل سیاسی هم به سود انسان و هم غیرانسان است. از نظر میلز، می‌توان چنین ترتیباتی را در سطح ملی و منطقه‌ای ایجاد کرد تا نمایندگان منتخب ترتیبات سیاسی و اقدامات خود را در مواجهه با پی‌آمدهای زیست‌محیطی تنظیم کنند (ibid.: 108).

پس آشکار است که این شهروند سبز است که باید دموکراسی سبز را بنا نهد. در دموکراسی سبز، شهروند به‌عنوان نماینده هم نوع غیرانسانی‌اش و نوع انسانی‌اش منافع مشترک انسان و طبیعت را جست‌وجو می‌کند. کانون این شهروندی نیز نه صرفاً مبارزه با تهدیداتی است که قدرت‌ها در قالب ایدئولوژی‌هایی مختلف از جمله لیبرالیسم (برتری‌جویی بر طبیعت) و ... ایجاد می‌کنند، بلکه هم‌بستگی مدنی برای شکوفایی است. نمونه آن را می‌توان کنش‌های زیست‌محیطی (از عضویت در جنبش‌های سبز، مبارزات ضد هسته‌ای، حرکت‌های فمینیستی) دانست که برپایه محیط زیست شکل می‌گیرند (Amin 2002: 115).

در یک نگاه کلی می‌توان الگوی شهروندی و دموکراسی سبز در بستر جامعه مدنی طبیعی را به‌صورت ذیل نشان داد:

تصویر (۱) طرح جامعه سیاسی محیط زیست محور

۷. نتیجه‌گیری

مجموعه مقالات کتاب *شهروندی سبز* را در بستر رویکرد ماتریالیستی طرح کرده است؛ رویکردی که با ایده نهفته در مقالات یعنی توسعه پایدار بر مبنای شهروندی سبز، دموکراسی، و عدالت ناسازگار است. شهروندی سبز صرفاً یک روبنای مکانیکی نیست که از بیرون و براساس سیاست‌گذاری یا برنامه‌ریزی به جامعه تزریق شود، بلکه نیازمند بازتعریف جامعه مدنی و مشارکت اعضای جامعه بر مبنای تعهد درونی به خود و دیگری است. چنین نگرشی مستلزم انتخاب ره یافت اخلاقی-مدنی به جامعه فراسوی نگرش حقوق‌محور و فایده‌باورانه است. تصور نهفته در این مقالات این است که آگاهی شهروندان نسبت به زیان‌های حاصل از تخریب محیط زیست آنان را به‌سوی کنش مشترک جمعی معطوف به حفظ محیط زیست سوق خواهد داد. یعنی خطر بزرگ را مبنای همکاری آنان می‌داند، درحالی‌که به ساخت یا بازسازی جامعه‌ای با گستره شمول‌گرایانه‌تر بی‌توجه باقی می‌ماند. به تعبیر دیگر، مشکل صرفاً مسئله‌ای فنی و تکنیکی نیست که با چندین توصیه و دستورالعمل قانون یا اخلاقی رفع گردد، بلکه مسئله ساخت جامعه‌ای جدید است که خود مستلزم مشارکت شهروندانی بر مبنای هویت جدید است. بنابراین، شهروندی سبز در درجه نخست نیازمند تأسیس یک جامعه مدنی طبیعی است؛ جامعه‌ای که حول هویت مشترک زیستی شکل می‌گیرد و در آن شهروندان براساس تعهد اخلاقی به جامعه عمل می‌کنند. به تعبیر دیگر، شهروندان سبز در درجه اول باید خود را عضوی از یک جامعه جهانی بدانند. درعین حال، شکل‌گیری هویت جهانی بدون کنش‌ورزی شهروندان علاقه‌مند به زیست‌محیطی ممکن نیست. به تعبیر دقیق‌تر، شهروندی سبز در بستر یک جامعه مدنی طبیعی و هویت جهانی ولو نحیف و شکننده به تدریج ظهور می‌یابد.

البته، از آرمان تا واقعیت شهروندی سبز راه طولانی در پیش است و موانع جدی در این مسیر وجود دارد: از جمله حاکمیت پارادایم توسعه به‌مثابه رشد اقتصادی، غلبه هویت‌های متصلب فروجوانی همانند هویت ملی، و تعریف کنش فردی یا گروهی منفعت‌طلبانه به‌عنوان تنها کنش عقلایی انسان. بر این اساس، گذار از پارادایم منفعت‌گرایانه مدرن به‌سوی پارادایم زندگی مدنی خوب احتمالاً یا حاصل جبر تاریخی خواهد بود یا گسترش کنش فضیلت‌مندانه. احتمالاً اولی آن‌گاه رخ خواهد داد که عواقب تخریب زیست‌محیطی حیات انسانی را آشکارا تهدید کند. این راه بسیار خطرناک است، زیرا بسیار محتمل است قدرت‌مندان منکر تخریب محیط زیست شوند یا این ایده خوش‌باورانه را تبلیغ کنند که طبیعت همواره خود را با کنش انسان تطبیق می‌دهد و ... راه دوم مستلزم گسترش کنش فضیلت‌مدارانه از طریق آموزش و پرورش و یا مقاومت شهروندان زیست‌محیطی در مقابل پارادایم حاکم است.

پی‌نوشت

۱. عنوان اصلی این مقاله «انرژی تجدیدپذیر در اسپانیا: موفقیت‌ها و پتانسیل استفاده‌نشده» است و مشخص نیست چرا مترجم عنوان مقاله را تغییر داده است.

کتاب‌نامه

ارسطو (۱۳۸۱ الف)، *اخلاق نیکوماخوس*، ترجمه ابوالقاسم پورحسینی، ج ۱ و ۲، تهران: دانشگاه تهران.
ارسطو (۱۳۸۱ ب)، *سیاست*، ترجمه حمید عنایت، تهران: علمی و فرهنگی.
دابسون، اندرو (۱۳۸۸ الف)، *اندیشه اجتماعی و سیاسی سبز*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: جامعه‌شناسان.
دابسون، اندرو (۱۳۸۸ ب)، «نظریه سیاسی و محیط زیست: خاکستری‌ها و سبزها»، در: *نظریه سیاسی در گذار*، ترجمه حسن آب‌نیک، تهران: کویر، ۳۶۲-۳۴۱.
فالکس، کیث (۱۳۸۱)، *شهروندی*، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: کویر.
لوری، دیوید و دیگران (۱۳۸۶)، *شهروندی سبز: دموکراسی و عدالت سبز*، ترجمه محمود روغنی، تهران: اختران.
هی‌وود، اندرو (۱۳۸۷)، *درآمدی بر ایدئولوژی‌های سیاسی*، ترجمه محمد رفیعی مهرآبادی، تهران: وزارت خارجه.

- Amin, A., A. Cameron, and R. Hudson (2002), *Placing the Social Economy*, London: Routledge.
- Benhabib, S. (2002), *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Bosniak, L. (2008), *The Citizen and the Alien: Dilemmas of Contemporary Membership*, Princeton: Princeton University Press.
- Christoff, P. (1996), "Ecological Citizens and Ecologically Guided Democracy", in: *Democracy And Green Political Thought Sustainability, Rights, and Citizenship*, Brian Doherty and Marius de Geus (eds.), London and New York: Routledge.
- Curry, P. (2000), "Redefining Community: Towards an Ecological, Republicanism", *Biodiversity and Conservation*, vol. 9, 1059-1071.
- Dobson, A. (2000), *Green Political Thought*, Third Edition, London.
- Dobson, A. (2003), *Citizenship and the Environment*, Oxford: Oxford.
- Fahlquist, J. N. (2008), *Moral Responsibility for Environmental Problems-Individual or Institutional?*, published with open access at: <Springerlink.com>.
- Gaventa, J (2002), "Introduction: Exploring Citizenship, Participation, and Accountability", *IDS Bulletin*, vol. 33, no. 2.

- Halstead, M. and M. Pike (2006), *Citizenship and Moral Education Values in Action*, Routledge.
- Heater, D. (1999), *What is Citizenship?*, Cambridge: Polity Press.
- Kymlicka, W. (1990), *Contemporary Political Philosophy*, Oxford: Clarendon Press.
- Kymlicka, W. (1995), *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford: Oxford University Press.
- Lister, R. (1997), *Citizenship: Feminist Perspectives*, Houndmills, Basingstoke: Macmillan Press.
- Miller, D. (2000), *Citizenship and National Identity*, Cambridge: Polity Press.
- Mills, M. (1996), "Green Democracy: The Search for an Ethical Solution", in: *Democracy And Green Political Thought Sustainability, Rights, and Citizenship*, Brian Doherty and Marius de Geus (eds.), London and New York: Routledge.
- Schlosberg, D. (2007), *Defining Environmental Justice: Theories, Movements, and Nature*, Oxford: Oxford University Press.
- Smith, G. (2005), "Green Citizenship and the Social Economy", *Environmental Politics*, vol. 14, no. 2, 273-289.
- Wagner, R. (2010), *Rethinking the Concept of Citizenship-the Challenge of Migration*, Paper prepared for Political Studies Association's Annual Postgraduate Conference 6-7, University of Oxford.